

С.М. Дмитрієва,

завідувачка кафедри загальної, вікової

та педагогічної психології, к.психол.н., доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Л.В. Андрушко

студентка 2-го курсу

(Житомирський державний університет імені Івана Франка, ФПДО)

МІЖСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ У ГРУПАХ ПІДЛІТКІВ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ОПТИМІЗАЦІЇ

В даний час вже не потрібно доводити, що міжособистісне спілкування - абсолютно необхідна умова буття людей, що без нього неможливе повноцінне формування у людини жодної психічної функції або психічного процесу, жодного блоку психічних властивостей, особистості у цілому.

Спілкування - це взаємодія людей, в якій завжди розгортається взаєморозуміння між ними, встановлюються ті або інші взаємини, має місце певне взаєморозуміння людей, що беруть участь в спілкуванні щодо один одного.

Міжособистісне спілкування виявляється таким процесом, який за умови, якщо ми хочемо досягнути його сутність, повинен розглядатися як система «суб'єкт - суб'єкт» у всій багатоаспектній динаміці її функціонування. Це повною мірою стосується дітей різних вікових груп.

Потреба у спілкуванні з однолітками, яких не можуть замінити батьки, виникає у дитини вже в 4-5 років і з віком неухильно посилюється. До 13-14 років відбувається переорієнтація підлітка з дорослих (батьків, вчителів і взагалі старших) на ровесників, більш менш рівних собі за статусом. Ця переорієнтація може відбуватися повільно і поступово або стрибкоподібно і швидко, але така переорієнтація відбувається обов'язково (Г.С. Абрамова, Н.А. Амрекулова, Л.Д. Столяренко, Е.І. Рогова, Дж. Морено та ін.).

Також цю проблему висвітлювали і американські соціальні психологи Дж. Тібо і Г. Келлі, Б. Берн. Міжособистісні відносини в малій групі вивчалися

Бейлзом, С. Мілгремом, Ф. Шамбо та іншими.

Проблему міжособистісних відносин розглядали у вітчизняній психології В.М. Мясищев, Л.В. Петровський, А.А. Бодальов, Я.Л. Коломінський, Є.О. Смірнова. Мясищев В.М. розробив теорію відносин, в якій доводив, що ставлення особистості завжди включає найпростіші емоційні переживання; через включення оціночних відносин у зв'язку з нормами та нормативними критеріями формуються переконання. Бодальов А.А. розробив закономірності формування відносин. Коломінський Я.Л. визначає спілкування як таку інформаційну та предметну взаємодію між людьми, в процесі якої реалізуються, виявляються і формуються їхні міжособистісні відносини.

Наше дослідження було спрямоване на розв'язання таких завдань:

- здійснити теоретичний аналіз досліджуваної проблеми у наукових джерелах;
- вивчити вікові особливості міжособистісної взаємодії у підлітків;
- розробити та експериментально перевірити ефективність програми оптимізації міжособистісних стосунків у групах підлітків.

Людина за своєю природою налаштована на міжособистісну взаємодію, до якої її спонукають потреби в приєднанні, контролі та відкритості (В. Шутц). Приєднання трактується як бажання бути залученим до товариства, виокремленим серед інших, перебувати в центрі взаємодії. Залежно від набутого в дитинстві досвіду приєднання доросла людина в ситуації взаємодії може демонструвати одну з таких моделей поведінки.

У переважній кількості випадків міжособистісна взаємодія людей, що позначається як спілкування, майже завжди виявляється вплетеною в діяльність і виступає умовою її виконання. Так, без спілкування людей один з одним не може бути колективної праці, учіння, мистецтва, гри, функціонування засобів масової інформації. При цьому вид діяльності, який спілкування обслуговує, незмінно накладає свій відбиток на зміст, форму, перебіг всього процесу спілкування між виконавцями цієї діяльності.

Міжособистісне спілкування не лише необхідний компонент діяльності, здійснення якого вимагає взаємодія людей, але одночасна обов'язкова умова

нормального функціонування спільності людей.

При порівнянні характеру міжособистісної взаємодії в різних спільностях людей можна виділити риси схожості та відмінності. Схожість виявляється у тому, що спілкування є необхідною умовою їх буття, чинником, від якого залежить успішне вирішення завдань, що стоять перед ними, їхній рух вперед. Разом з тим, кожна спільність характеризується переважаючим в ній видом діяльності. Так, для учбової групи такою діяльністю буде оволодіння знаннями, уміннями і навичками, для спортивної команди - виступ, розрахований на досягнення запланованого результату в змаганнях, для сім'ї - виховання дітей, забезпечення побутових умов життя, організація дозвілля тощо. Тому в кожному типі середовища можливо чітко виділити переважаючий вид міжособистісного спілкування, що забезпечує головну для цієї спільності діяльність [3].

Разом з тим зрозуміло, що на те, як спілкуються люди в спільності, здійснює вплив не лише головна для цієї групи діяльність, але й рівень соціально-психологічного розвитку саме цієї спільності.

Спільності, до яких належить людина, формують еталони спілкування, яким людина звикається слідувати. Маючи на увазі стійкий вплив виду діяльності і особливостей спільності людей, в якій розгортається міжособистісне спілкування, необхідно при аналізі робити поправку на постійну змінюваність процесу діяльності і спільності людей. Всі ці зміни, разом узяті, обов'язково позначаються і на міжособистісному спілкуванні виконавців даної діяльності. Розглянемо особливості міжособистісної взаємодії між школярами різних вікових груп [6].

Зі вступом до школи спостерігається зменшення колективних зв'язків і взаємин між дітьми у порівнянні з підготовчою групою дитячого саду. Це пояснюється новизною колективу і новою для дитини учбовою діяльністю.

Взаємини на першому році навчання багато в чому визначаються вчителем через організацію учбової діяльності дітей (вчитель хвалить або засуджує учня і його оцінка приймається учнями як головна характеристика

особистісних якостей товариша).

На другому та третьому році навчання змінюються і ставлення до особи вчителя, і взаємовідносини в колективі. На цьому важкий період знайомства зі школою закінчився. Особистість вчителя стає менш значимою, проте тіснішими стають контакти з однокласниками. Суспільна діяльність формує колектив, об'єднує його загальними цілями та інтересами. Дружний цілеспрямований колектив здійснює величезний вплив на розвиток і формування особистості його членів. У II-III класах діти хворобливо реагують на зауваження дорослих, зроблені при товаришах, прагнуть виправитися, зайняти гідне місце серед однолітків [3].

Поступово в колективі класу безпосередні емоційні зв'язки і взаємини починають підкріплюватися етичною оцінкою поведінки кожної дитини. Учні все глибше усвідомлюють певні якості особистості. Дослідження показують, що, обираючи однокласників для спільної діяльності, близько 2/3 учнів III класу мотивують вибір певними етичними якостями товариша.

Особисті взаємини вже в молодшому шкільному віці є основою тісних мікрогрупувань. У мікрогрупуваннях, як правило, є свої лідери, нерідко складаються особливі норми поведінки, свої інтереси, і якщо вони протистоять загальноприйнятим шкільним правилам, то між учнями цієї групи, з одного боку, і вчителем і активом класу - з іншого, може виникати так званий смисловий бар'єр, непорозуміння, відчуженість. Учні цієї групи цілком знаходяться під впливом лідера, визнають тільки його авторитет і опиняються в опозиції до інших школярів. Але не завжди мікрогрупування є антагоністичним класному колективу [5].

Знаючи життя мікрогрупувань свого колективу та їх лідерів, вчитель може впливати через них на членів групи, враховувати їхню думку при виборі активу.

У підлітковому віці у дітей складаються дві різні за своїм значенням для психічного розвитку системи взаємин: одна - з дорослими, інша - з однолітками. Обидві вони продовжують формуватися в середніх класах школи. Виконуючи одну і ту ж загальну соціалізуючу роль, ці дві системи взаємин

нерідко входять в суперечність одна з одною за змістом і нормах, які їх регулюють.

Залучення підлітка до орбіти вже не дитячих інтересів спонукає його до ініціативної перебудови взаємин з навколишніми людьми. Він сам починає пред'являти зрослі вимоги до себе і до дорослих, чинить опір і протестує проти ставлення до нього як до маленької дитини. Підліток вимагає, щоб до нього ставилися як до дорослої людини. Якщо з ним не погоджуються, то це приводить до виникнення різного виду протестів з його боку. Якщо дорослий усвідомлює причину протесту з боку підлітка, то він бере на себе ініціативу в перебудові взаємин, і ця перебудова здійснюється безконфліктно. Інакше виникає серйозний зовнішній і внутрішній конфлікт, криза підліткового віку, в які зазвичай рівною мірою виявляються залученими і підліток, і дорослий. Конфлікти між підлітками і дорослими виникають, зокрема, унаслідок розбіжності їхніх думок про права та обов'язки дітей і батьків, дорослих і дітей. Важлива умова попередження і подолання конфлікту, якщо він вже виник, - перехід дорослого на новий стиль спілкування з підлітком, зміна ставлення до нього як до дорослого. Це, зокрема, означає максимально повну передачу підліткові відповідальності за свої вчинки і надання йому свободи для дій. Проте фактичне збереження у підлітків в їхній психології й поведінці багатьох чисто дитячих рис, зокрема, недостатньо серйозного ставлення до своїх обов'язків, а також відсутність у них здатності діяти відповідально і самостійно нерідко перешкоджають швидкій зміні ставлення дорослого до підлітка. Проте зволікання з боку дорослого в зміні ставлення до підлітка в потрібному напрямі майже завжди викликає опір з його боку. Цей опір за несприятливих умов може перерости в стійкий міжособистісний конфлікт, збереження якого нерідко приводить до затримок в особистісному розвитку підлітка. У нього з'являється апатія, відчуження, зміцнюється переконання в тому, що дорослі взагалі не в змозі його зрозуміти. В результаті якраз в той самий момент життя, коли підліток понад усе потребує розуміння і підтримки з боку дорослих, вони втрачають можливість здійснювати на нього вплив [2].

Зняття міжособистісного конфлікту підлітка і дорослого зазвичай

сприяє встановлення між ними довірчих, дружніх взаємин, взаємної поваги.

Відособлені групи однолітків в підлітковому віці стають стійкішими, стосунки в них між дітьми починають підкорятися більш суворим правилам. Схожість інтересів і проблем, які хвилюють підлітків, можливість відкрито їх обговорювати, не побоюючись бути висміяними і знаходячись в рівних стосунках з товаришами, - ось що робить атмосферу в таких групах привабливішою для дітей, чим співтовариство дорослих людей. Разом з безпосереднім інтересом один до одного, який характерний для спілкування молодших школярів, у підлітків з'являються два інших види відносин, слабо або майже не представлені в ранні періоди їхнього розвитку: товариські (початок підліткового віку) і дружні (кінець підліткового віку). У старшому підлітковому віці у школярів зустрічаються вже три різних види взаємин, що відрізняються один від одного за ступенем близькості, змісту і тим функціям, які вони виконують в житті. Зовнішні епізодичні «ділові» контакти служать задоволенню поточних інтересів і потреб, що глибоко не зачіпають особистість; спілкування на рівні товариських стосунків сприяє взаємообміну знаннями, уміннями і навичками; дружні зв'язки, що встановлюються, дозволяють вирішувати деякі питання емоційно-особистісного характеру [4].

У пізньому підлітковому віці (приблизно з VI класу школи) спілкування ровесників перетворюється на самостійний вид діяльності, що займає багато часу і виконує важливу життєву роль, причому значимість спілкування з однолітками для підлітка, як правило, є не меншою, ніж всі інші його справи. На першому місці у взаєминах підлітків знаходяться товариські стосунки. Атмосфера таких стосунків базується на «кодексі товариства», який включає повагу особистої гідності іншої людини, рівність, вірність, чесність, порядність, готовність прийти на допомогу [1].

У групах підлітків зазвичай встановлюються стосунки лідерства. Особиста увага з боку лідера особливо цінна для підлітка, який не знаходиться в центрі

дорожить і прагне її завоювати. Разом з тим для підлітків друзями стають люди, з якими вони можуть виявити себе як лідери.

Схожість в інтересах і справах є найважливішим чинником дружнього зближення підлітків. Інколи симпатія до товариша, бажання дружити з ним є причинами виникнення інтересу до справи, якою займається товариш. В результаті у підлітка можуть з'являтися нові пізнавальні інтереси. Дружба активізує спілкування підлітків, за розмовами на різні теми у них проходить багато часу, вони обговорюють події в житті їхнього класу, особисті взаємини, вчинки однолітків і дорослих, в змісті їхніх розмов буває немало різноманітних «таємниць».

Пізніше, до кінця підліткового віку, з'являється потреба в близькому друзі, виникають особливі етичні вимоги до дружніх взаємин: взаємна відвертість, взаєморозуміння, чуйність і уміння берегти таємницю. «Спорідненість душ» стає з віком все більш значимим чинником, що визначає особисті взаємини підлітків. Оволодіння етичними нормами складає найважливіше особистісне надбання підліткового віку. До кінця цього віку у підлітків виникає інтерес і до друга протилежної статі.

З віком міжособистісні стосунки диференціюються. З одного боку, швидко розширюється коло спілкування, зростає кількість і питома вага позакласних і позашкільних друзів, з іншого - відбувається помітна диференціація міжособистісних стосунків в самому класному колективі. Як показують соціометричні дослідження Я.Л. Коломінського, А.В. Кирічука, Х.Й. Лійметса та інших педагогів і психологів, більш різкою стає відмінність у положенні «зірок» і «знехтуваних» та «ізолюваних». Особливо складним є положення останніх.

Критерії, що визначають соціометричний статус підлітка в його класному колективі, складні і різноманітні. За даними Я.Л. Коломінського, на першому місці тут знаходиться вплив на однолітків (значення цієї якості з віком неухильно збільшується) і, як у молодших підлітків, фізична сила; на другому місці - етичні якості, які безпосередньо виявляються у спілкуванні; далі йдуть інтелектуальні якості і якості гарного учня, працьовитість і навички

праці, зовнішня привабливість; на останньому місці розташовується прагнення командувати. За даними Б.Н. Волкова, десятикласники найвище цінують якості особистості, що виявляються в спілкуванні, взаємодії з товаришами (чесність, готовність допомогти в скрутні хвилини життя), на другому місці містяться вольові якості, на третьому - інтелектуальні достоїнства [7].

Враховуючи ті труднощі, які виникають у школярів підліткового віку під час міжособистісної взаємодії, необхідним є визначення рівня сформованості та згуртованості учнівського колективу.

Щоб дослідити міжособистісні стосунки, можна використовувати багато методик. В даній роботі були використані наступні: методика "Соціометрія" (Дж.Морено), яка застосовується для діагностики міжособистісних і між групових стосунків у класі з метою їх зміни, поліпшення і вдосконалення. За допомогою соціометрії можна вивчати психологію соціальної поведінки людей в умовах групової діяльності, говорити про соціально-психологічну сумісність членів конкретних груп. Також можна застосувати референтометрію (варіанти А та В). Дана методика дає змогу виявити мотиви міжособистісних відносин та вибору, переваг у групі, а також за межами даної групи. У дослідженні використовувались методика «До кого ти звернешся?» та методика «Відмітка другу». Остання дає інформацію про реально існуючі тенденції у взаємовідносинах між однокласниками. Також використана методика «До кого ти звернешся?», яка дає можливість виявити місце підлітка у міжособистісному спілкуванні в залежності від виду спілкування.

Психологічні дослідження були проведені на базі 9 класу Глибочанської загальноосвітньої школи. У дослідженні взяв участь 21 учень, з них 10 хлопчиків та 11 дівчаток.

За результатами дослідження ми виявили, що учні надають перевагу таким критеріям вибору ровесників, як фізична сила, моральні якості, успіхи у навчанні та інтелектуальні якості.

Аналіз результатів дослідження також показав, що досліджуваний класний колектив має низький рівень згуртованості. Дівчата та хлопці дружать переважно групами по двоє. Проте виявлена і позитивна тенденція у стосунках

між однолітками - відсутність «ізолюваних» дітей. Також є взаємні вибори «хлопці – дівчата», що свідчить про виникнення перших підліткових симпатій.

Виявлено, що клас не дуже згуртований, а міжособистісним відносинам досліджуваних бракує глибини та стійкості. До таких тенденцій у міжособистісних стосунках призвело те, що багато учнів перейшло до цього класу впродовж останніх чотирьох років, а також при переході до п'ятого класу класний керівник не зреагував на певні проблеми, що виникли при адаптації дітей до навчання у середній ланці освіти. Тому доцільно намагатися поліпшити психологічний клімат у даному класі, і робити все можливе для того, щоб його згуртувати, а також класному керівнику потрібно переглянути виховну роботу з цим класом для поліпшення позитивного клімату у ньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заброцький М.М. Вікова психологія: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 92 с.
2. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. - К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
3. Заїка В.Є., Репкін В.В., Репкіна Г.В. Навчальна діяльність школярів: рівні сформованості її компонентів (Закінчення) // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. - № 2. – С. 61-62.
4. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М. Проколієнко; Упор. В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, О.Т. Губко, О.В. Проскура. – К.: Рад.шк., 1989. – 216 с.
5. Краткий психологический словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. - Ростов н/Д.: Феникс, 1999. - С. 211-212.
6. Немов Р.С. Психология: учебн. для студ. высш. пед. учебн. заведений: в 3 кн. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – Кн.1. Общие основы психологии. – 687 с.
7. <http://vashpsixolog.ru/psychodiagnostic-school-psychologist>.

